

Теоретичні положення концепції комплексного екологічного управління

У статті обґрунтовано теоретичні положення концепції комплексного екологічного управління як вагомого інструменту формування нового типу відносин у системі “суспільство – природа”. Проаналізовано сутність визначень “екологічне управління”, “екологічний менеджмент”, “управління навколишнім середовищем”.

In the article there is substantiation of theoretical points of the conception of complex ecological administering as a powerful tool in forming of a new type of relationships in the “society-nature” system. There is analysis of the essence of such definitions: “ecological administering”, “ecological management”, “administering the environment”.

Вступ. Сучасному розвитку суспільства притаманні протиріччя між зростаючими потребами людей і можливостями їх задоволення через обмеження біосфери та природних ресурсів, а також залежність між станом оточуючого середовища і темпами економічного росту. Так, з одного боку, підтримка високих темпів економічного зростання без реалізації адекватної екологічної політики призводить до деградації оточуючого середовища, з іншого – погіршення стану природного середовища підриває основи зростання економіки галузей та регіонів, знижує обсяги національного виробництва.

В певному розумінні, витрати на охорону оточуючого середовища можуть призводити до зниження темпів економічного зростання, але в свою чергу необхідність охорони оточуючого середовища передбачає створення нових видів економічної діяльності, сприяє створенню додаткових робочих місць, наприклад за рахунок розвитку екологічного підприємництва. Отже, можна зробити висновок, що стійкий розвиток економіки за рахунок руйнування природного середовища і виснаження природних ресурсів є неможливим так же, як неможливо зберегти оточуюче середовище без сильної економіки. Таким чином, екологічне благополуччя і економічний добробут знаходяться в тісному взаємозв'язку. Звідси в контексті сучасних тенденцій гостро постає проблема гармонізації екологічних і економічних інтересів суспільства.

Огляд літератури. Багато вітчизняних спеціалістів та науковців різних галузей науки досліджують проблему та шляхи економічних та екологічних взаємовідносин в Україні, зокрема:

Бочинський Г.О., Долішній М.І., Зайцева Л.М., Заставний Ф.Д., Злупко С.М., Качан Є.П., Лукинов І.І., Мельник А.Ф., Михасюк І.Р., Демченко В.В., Руснак П.П., Трегобчук В.М., Яремчук І.Г. та ін. Публікації робіт цих авторів зорієнтовані на дослідження загальних тенденцій еколого-економічного розвитку суспільства, що сприяло встановленню певної ідеології в природокористуванні. Проте і досі залишається багато актуальних, але не вирішених проблем, які б розкрили теоретико-методологічні основи і методичні положення раціонального природокористування, у тому числі побудову цілісного, комплексного та екологічно орієнтованого організаційно-економічного механізму природокористування; екологізацію промислового і лісо- та сільськогосподарського виробництва на економічній основі та ін. Все це свідчить про необхідність на новій методологічній основі підійти до розвитку природокористування, де особливе місце займає комплексне управління процесом використання природних ресурсів. Звідси мета статті – обґрунтувати теоретичні положення концепції комплексного екологічного управління як вагомого інструменту формування нового типу відносин у системі “суспільство – природа”.

Результати. Дослідження основних характеристик розвитку екологічно орієнтованої економіки дозволяє зробити висновок, що вона має складний характер і формується з багатьох елементів, які знаходяться в динамічному взаємозв'язку: планування стабілізації забруднення і деградації навколишнього середовища, створення передумови нормального функціонування суспільно-господарського комплексу, оптиміза-

ція екологічної ситуації розвитку продуктивних сил з урахуванням екологічних пріоритетів. Головними серед них є система екологічної освіти і підвищення кваліфікації та система екологічного управління.

При цьому відзначимо, що “справжнім національним лихом України є екологічна неосвіченість населення...” [1, с. 5], а це сприяє поглибленню екологічної кризи в країні. Втручаючись у закони природи, людина не думає про негативні наслідки своїх дій. Більшість населення не обізнано з елементарними екологічними нормами, такими як рівень забрудненості продукції, якість води, ступінь забрудненості повітря. Здебільшого негативний вплив на довкілля здійснюється несвідомо, без врахування збитків, які людина завдає природі і собі. Адже всі хвороби виникають внаслідок забруднення землі, води, повітря і наявності зайвого тепла. Звідси нагальним стає завдання щодо надання населенню необхідної інформації стосовно “...питань екології економічного напрямку” [1, с. 5] з метою надання їм відповідних знань про ступінь забруднення навколишнього середовища, величину завданих йому збитків та про методи ефективної цілеспрямованої роботи з його охорони і можливості відновлення. Головне завдання еколого-економічної освіти – розвинути почуття відповідальності кожної людини за збереження і раціональне використання навколишнього природного середовища.

Особливе місце у вирішенні цього завдання займає розвиток екологічного управління.

Аналіз зарубіжної та вітчизняної літератури, зорієнтованої на екологію управління, свідчить про відсутність консенсусу в різних авторів щодо конкретного змісту і формування такого управління. Багато авторів повністю відмовляються від точного визначення, а роблять наголос на описанні окремих вихідних позицій та заходів екологізації системи управління.

Предмет екологічного управління часто не пов’язаний з цілісною системою уявлень, а уточнюється через описання окремих його характеристик. Існує ряд термінів, запропонованих різними авторами. Наприклад, в англо- і німецькомовній літературі можна зустріти такі формулювання: менеджмент охорони навколишнього середовища, менеджмент навколишнього середовища, екологічний менеджмент, екологічна політика підприємства тощо.

В українській та російській науковій літературі використовуються терміни: управління природокористуванням, управління охороною навколишнього середовища, управління природоохоронною діяльністю та ін. Останнім часом стали активно використовуватися як синоніми терміни “екологічне управління” та “екологічний менеджмент”. Це пов’язано, на нашу думку, з не-

коректним перекладом англійських термінів “environmental management” і “ecological management”.

Певна складність трактування даного поняття пов’язана також з тим, що англійські терміни “environmental management” і “ecological management” більшістю авторів [2; 3 та ін.] перекладаються однаково – “екологічний менеджмент”, хоча існує відмінність, яка полягає у такому: менеджмент природокористування, чи “менеджмент навколишнього середовища” (environmental management), для якого характерним є традиційний “захисний підхід”, не вимагає зміни існуючої техніко-економічної парадигми; власне “екологічний менеджмент” (ecological management) вимагає переоцінки деяких основ сучасних соціально-економічних систем і місця в них підприємства, а також відходу від антропоцентристської концепції на користь турботи про життя Землі у цілому.

Наші дослідження сутності даних термінів та наукових засад терміна “управління”, “менеджмент” дозволили зробити висновок:

1) поняття “управління навколишнім середовищем” слід розуміти як керуючу підсистему, що формує і приводить у рух всі види ресурсів для досягнення цілей у сфері раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища і забезпечення екологічної безпеки;

2) екологічний менеджмент – це “...ініціативна результативна діяльність економічних суб’єктів, спрямована на реалізацію їх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності та екосправедливості” [4, с. 69]. При цьому його необхідно відрізнити від терміна “екологічне управління”. Термін “екологічний менеджмент” коректно використовувати для характеристики функцій на підприємстві. Водночас деякі автори застосовують термін “екологічний менеджмент” для позначення управління регіональною еколого-економічною системою, чим створюється певна плутанина. Т.Галушкіна дає визначення поняття “екологічний менеджмент” як міждисциплінарної науки, яка розробляє оптимальні варіанти конкурентоспроможних управлінських рішень щодо природоохоронної діяльності на всіх рівнях управління економічними процесами [5, с. 82]. У подальших своїх дослідженнях Т.Галушкіна підкреслює ринкову орієнтацію екологічного менеджменту підприємств, визначаючи його провідне місце у системі екологічного підприємництва [5, с. 80]. Проте при цьому не уточнюючи характер об’єкта, суб’єкта і функцій менеджменту з точки зору усталеного поняття “менеджмент”;

3) екологічне управління є складовою частиною загальної системи управління, основне завдання його полягає в забезпеченні високорента-

бельної природоохоронної діяльності. При цьому місія екологічного управління є значно ширшою і пов'язана із сприянням заміні принципів сучасної цивілізації на нові раціональні. Зазначимо, що до сучасних неспроможних принципів цивілізації філософи та соціологи відносять:

“1. Картезіанський дуалізм між людиною-суб'єктом і світом-об'єктом, яким він маніпулює.

2. Наука як об'єктивне знання, яке не турбується ні про свій зміст, ні про цілі, тому легко стає засобом влади і могутності.

3. Матеріалістична концепція Монтеня про людину як переможця природи, а пізніше всього світу...” [6].

Рішення екологічних проблем потребує заміни цих пануючих принципів на принципи господарювання з урахуванням екологічних закономірностей таким чином, щоб не деградувало природне середовище і було приведено у відповідність ріст населення із можливостями його харчування.

В цьому контексті проглядається необхідність визначення поняття “екологічне управління”. Тлумачення нашого визначення в загальній формі схоже з терміном, який використав відомий метр землевпорядної науки А.Г.Тихонов [7, с. 49]. Суть даного терміна він пов'язує з прийняттям екологобезпечних управлінських рішень. Наші дослідження дозволяють стверджувати, що ототожнення “управління” тільки з прийняттям рішення є не зовсім вірним. Це, на нашу думку, вплив на колектив, який направлений на досягнення мети та поєднує в собі керівництво людьми і розробку та прийняття рішень. Виходячи з цього, можна дати визначення поняттю “екологічне управління” як вплив на колектив, який направлений на оптимізацію його діяльності з врахуванням екологічних вимог та доцільного господарського використання матеріально-технічних ресурсів з метою отримання доходу від розвитку сфери виробництва екологічних товарів і послуг.

Умовою ефективності екологічного управління є людський фактор – інтелектуальний потенціал, кваліфікаційний рівень і здібності керівників та спеціалістів, які б володіли основами раціонального природокористування і охорони природного середовища.

Важливим на сучасному етапі є формування теоретичних засад результативності екологічного управління. Вивчення цієї проблеми дозволило нам сформулювати визначення терміна “результативність екологічного управління” як реалізацію управлінських функцій, направлених на досягнення намічених цілей системи раціонального природокористування. При цьому система управлінських функцій керується засадами екологічної моралі (людина, рослина і тварина

рівні перед природою) як основного підґрунтя екологічної свідомості.

Відзначимо, що результативність екологічного управління можна оцінювати індикаторами екологічної культури. Індикатори мають відображати такі характеристики:

- берегти природу, охороняти і раціонально використовувати її багатства;
- здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, екологічних нормативів та лімітів природокористування;
- не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;
- вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та сплачувати штрафи за екологічні правопорушення;
- компенсувати шкоду, заподіяну забрудненнями та іншими негативними впливами на навколишнє природне середовище тощо.

Відзначимо, що розвиток екологічного управління не означає протиставлення управління всім його іншим видам, воно тільки займає чільне місце в їх ряду, під його впливом формується соціально-економічні, морально-етичні орієнтири, ідеали та цінності орієнтацій, які характеризують, зумовлюють життєдіяльність людей. Таким чином, можна стверджувати, що екологічне управління має ціннісно-смыслову природу, що може лягти в основу національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті та Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності.

На жаль, становлення екологічного управління супроводжується багатьма негативними явищами й тенденціями. В цьому контексті важливе значення має подальший його розвиток по трьох векторах: природний, духовний (інфосфера) та технологічний (техносфера), який можна представити у наступному вигляді (рисунок).

Такий підхід щодо уявлення екологічного управління базується на іншому рівні сприйняття світу, на принципах комплексної взаємодії і взаємодоповнення, а не впливу. Екологічне управління є консолідуючою силою з колом учасників: владна еліта; промисловість і підприємці; інтелігенція всіх рівнів; менеджери, керівники; старші працівники офісів, установ; працівники сфери торгівлі та сфери обслуговування; виробництво, освіта, наука тощо. Ієрархічна площина різноманітних інтересів цих учасників поставило перед екологічним управлінням завдання активізації потенціалу їх номінальної посадової екологічної компетенції, що дозволить кристалізувати умонастрій учасників на урахування потреби раціонального використання і охорони навколишнього природного середовища.



Для того, щоб екологічне управління було успішно втілене в життя, бажано здійснити моніторинг програм громадської екологічної освіти та громадського екологічного виховання як з боку держави, так і з боку її громадян. Даний моніторинг буде базуватися на чітко визначених критеріях ефективності та необхідності реалізації тієї чи іншої програми та порівняльних характеристиках прогнозованих та одержаних результатів.

Звідси відзначимо, що інкубаційний період розвитку екологічного управління не може тривати десятиріччями, адже чисельні приклади кризового стану навколишнього середовища свідчать про потребу невідкладної модернізації управління з метою руйнування байдужості значної частини державних службовців та громадян до проблем довкілля і нерішучості громадських екологічних організацій щодо впровадження змін.

Висновок. Для закріплення глибоких змін у свідомості людей необхідно перебудувати систему виховання, професійної підготовки та освіти населення на всіх рівнях, зорієнтувати її на формування екологічного світогляду та екологічної відповідальності, адже ринок вимагає формування нового типу екологічної свідомості як споживача, так і виробника. При цьому необхід-

но враховувати й те що, з одного боку, слід усіма способами намагатись організувати екологічний всеобуч населення через систему вищої та середньої освіти, з другого боку, не повинні відбуватися перекося в іншу сторону – “тільки екологізація освіти”, тобто наріжним каменем залишається формування високоосвіченої людини, здатної вільно орієнтуватися у реаліях та імперативах сучасного світу, гармонізувати з ним в процесі своєї самореалізації, забезпечувати оптимальну віддачу для себе і суспільства. Адже на активних, системних і цілеспрямованих набутих знаннях базуються всі якісні прориви, в тому числі екологічного характеру. В сукупності еколого-економічні знання сприятимуть породженню нового виду науково-технологічної революції. Гостра і нагальна потреба у формуванні такого покоління диктує найголовніше завдання освітньої системи в усіх ланках майже двомільйонного педагогічного загалу України.

Особливе місце у формуванні екологічної свідомості людей займає екологічне управління, яке забезпечить раціональне співвідношення між рівнем споживання, розвитком виробництва, економічними факторами природокористування.

Література

1. Яремчик І.К. Економіка природокористування. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України”, Видавництво центр “Просвіта”, 2000. – 431 с.
2. Гринин А.С. Экологический менеджмент: Учеб. пособ. для вузов / А.С.Гринин, Н.А.Орехов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 201 с.
3. Кислий В.Н. Екологізація управління підприємством: Монографія / В.Н.Кислий, Е.В.Лапин, Н.А.Трофименко. – Сумы: Университетская книга, 2001. – 233 с.
4. Балацький О., Лукянихін В., Лукянихіна О. Екологічний менеджмент: проблеми та перспективи становлення та розвитку // Економіка України. – 2000. – № 5. – С. 67-73.
5. Галушкіна Т. Екологічний менеджмент в Україні // Економіка України. – 1999. – № 6. – С. 78-83.
6. Дробноход Н. Устойчивое экологически безопасное развитие: украинский контекст // Зеркало недели. – 2001. – № 21(345). – С. 15.
7. Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В., Тихоненко О.В., Феденко В.П. Наукові засади сталого розвитку землекористування: принципи, індикація, показники // Землепорядкування. – 2002. – № 2. – С. 13.
8. Українське суспільство – 2003: Соціальний моніторинг / За ред. д.е.н В.Ворони, д.е.н М.Шульги. – К., 2003.